

AXBOROT HUQUQI VA “YOLG‘ON XABAR” (“FAKE NEWS”) MUAMMOSI

Sobirova Ruxshona Otabek qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti
Xususiy huquq fakulteti 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Axborot zamonida yolg‘on xabarlarining tarqalishi odatiy holga aylanib ulgurgan. Ularning katta qismi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, shuningdek, shou-biznesga oid ma’lumotlar va mavzularni qamrab oladi. Ushbu maqola hozirgi axborot asrida butun dunyoda, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida ham rivojlanib borayotgan axborot huquqi hamda global hodisalardan biriga aylanib borayotgan “yolg‘on xabar” (“fake news”) muammosining maqsadlari, ularning internet tarmog‘ida tarqalish shakllari va unga qarshi kurashish bo‘yicha davlatimiz qonunlari bilan ham mustahkamlab qo‘yilgan choralarni yoritib beradi.

Kalit so‘zlar: axborot huquqi, feyk xabarlar, yolg‘on ma’lumotlar, faktcheking, ijtimoiy media, OAV, mediasavodxonlik.

ПРАВО НА ИНФОРМАЦИЮ И ПРОБЛЕМА «ФЕЙКОВЫХ НОВОСТЕЙ»

АННОТАЦИЯ

В век информации распространение ложных новостей стало обычным явлением. Большинство из них охватывают информацию и темы, связанные с политическим, экономическим, социальным, культурным, а также шоу-бизнесом. В данной статье речь идет о праве на информацию, которое развивается во всем мире, а также в Республике Узбекистан, и целях проблемы «фейковых новостей», которая становится одним из глобальных явлений, формах их распространения. распространение в Интернете и против него разъясняются меры борьбы с ним, которые усилены законодательством нашей страны.

Ключевые слова: право на информацию, фейковые новости, ложная информация, проверка фактов, социальные сети, средства массовой информации, медиаграмотность.

THE RIGHT TO INFORMATION AND THE PROBLEM OF "FAKE NEWS"

ABSTRACT

In the age of information, the spread of false news has become commonplace. Most of them cover information and topics related to political, economic, social, cultural, as well as show business. This article is about the right to information, which is developing in the whole world, as well as in the Republic of Uzbekistan, and the goals of the "fake news" problem, which is becoming one of the global phenomena,

the forms of their spread on the Internet and it explains the measures to fight against it, which are strengthened by the laws of our country.

Key words: right to information, fake news, false information, fact-checking, social media, mass media, media literacy.

Kirish. Hozirgi davrda butun dunyo bo'yicha jamiyatlar oldida turgan eng katta muammolardan biri bu internet tarmoqlari, ijtimoiy media va platformalar orqali noto'g'ri, chalg'ituvchi axborotlarning tarqalishi bo'lib, u ko'plab muammoli vaziyatlarga sabab bo'lmoqda. Bu holat faqat jahonda emas, balki davlatimizda ham kengayib bormoqda.

Avvalo "fake news" ya'ni yolg'on xabar o'zi nima ekanligiga to'xtaladigan bo'lsak, u to'qilgan, tasdiqlanadigan faktlar, manba va iqtiboslarsiz to'qilgan hikoya hisoblanadi. Lekin u keng ma'noda murakkab va nozik bo'lgan tushunchadir. Bu atamaning o'zi siyosiy lashgan va har qanday qarama-qarshi nuqtayi nazarni obro'sizlantirish uchun keng qo'llaniladi. Ba'zi odamlar undan o'z raqiblarini, bahsli masalalarni yoki ayrim ommaviy axborot vositalarining ishonchliligini shubhaga qo'yish uchun foydalanadilar. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo'lishi kabi texnologik yutuqlar soxta yangiliklar va yolg'on xabarlarining tez va osonlik bilan tarqalishiga imkon beryapti. Chunki barchamiz insonlar bilan kun davomida ko'plab ma'lumot almashamiz va dunyoda nima sodir bo'layotganini tushunish uchun ko'proq ana shu tarmoqlardagi onlayn ma'lumotlarga tayanamiz.

Feyk xabarlar ko'plab davlat institutlarini tashvishga soladigan hodisa sanalib, u kamida uchta xususiyatni o'z ichiga olgan bo'ladi:

1. Soxta yangiliklarda yolg'on ma'lumotlar mavjud.
2. Soxta yangiliklar aldamchi maqsadlarda yaratiladi.
3. Soxta yangiliklar an'anaviy yangiliklarga o'xshab ko'rsatiladi.

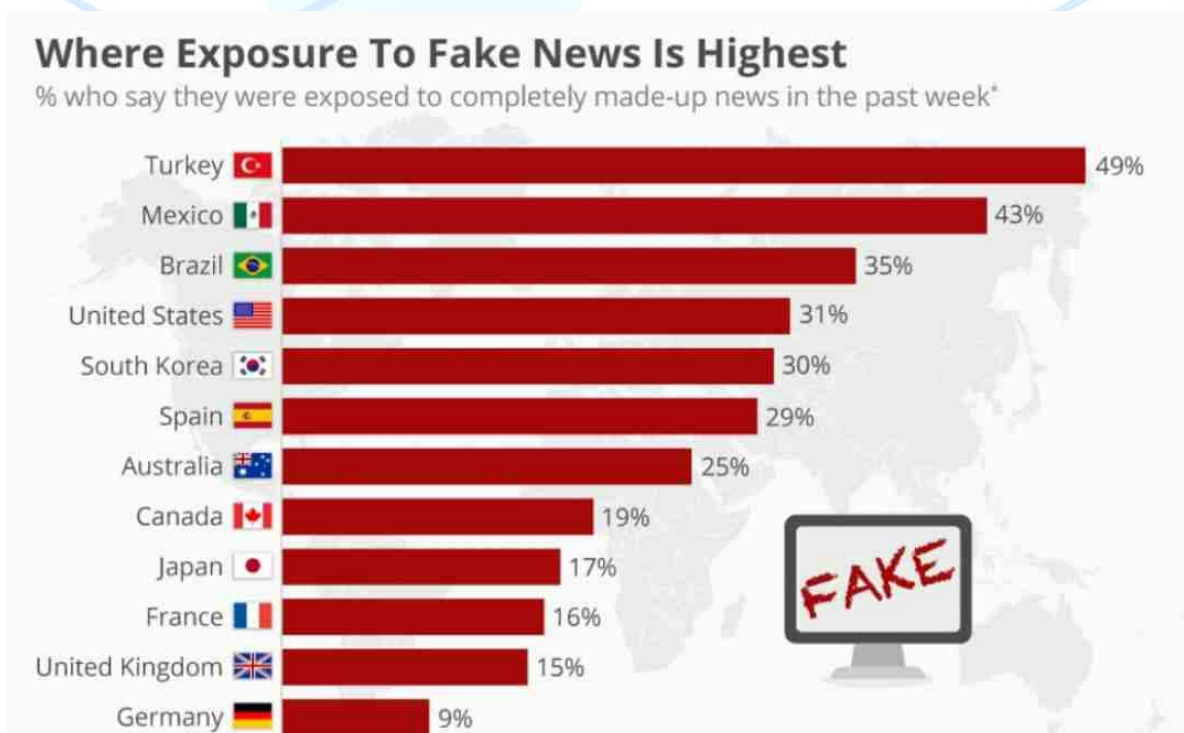
Birinchidan, agar soxta yangiliklar yolg'on ma'lumotni o'z ichiga olmasa, bu tashvish tug'dirmaydigan haqiqiy yangilik bo'lar edi. Ikkinchidan, yolg'on xabarlarini yaratishda aldamchi niyat albatta ishtirok etad, aks holda, halol, lekin noto'g'ri o'rganilgan ma'lumotlar (masalan, noto'g'ri hisobot) soxta yangiliklarning namunasi bo'ladi. Aldamchi maqsad turli shakllarda bo'lishi mumkin: Soxta xabarlar yaratuvchisi yolg'on ma'lumotni shunchaki bo'lishish niyatida bo'lishi mumkin. Shu bilan bir qatorda, ular reklamadan daromad olish uchun hosting veb-saytiga tashrif buyuruvchilarni jalb qilish uchun soxta yangiliklarni xohlashlari mumkin. Hal qiluvchi narsa shundaki, soxta yangiliklarni yaratuvchining haqiqiy motivatsiyasi shaffof emasligi va ularning niyati aniq ma'lumotni tarqatmaslikdir [1].

Muhokama va natijalar. Feyk xabarlar muammosi haqida bir qancha shaxslar, olimlar o'zlarining turli maqola va risolalarida bir qancha fikrlarni ilgari surishgan. Xususan, Raspopova S.S, Bogdan Ye.N "Feykoviye novosti, Informatsionnaya mistifikatsiya" nomli ilmiy risolasida feyk xabarlarining kelib chiqishi, ularning mavjud turlari, klassifikatsiyasi, ularning jamiyat hayoti hamda davlat siyosatiga ta'siri borasida bir qancha fikrlar ilgari surilgan. Feyk tarqatuvchilarning ba'zilar bu orqali kimnidur obro'sizlantirmoqchi bo'lsa ba'zilar piar yaratmoqchi bo'ladi. Shuningdek, ular aholi o'rtasida vahima uyg'otib, turli bo'htonlar tarqatishni va bu orqali davlat

hokomiyati organlari obro'sini to'kib, aholida unga nisbatan ishonchni yo'qotishni ham maqsad qilib olgan bo'ladi. [2]

Shu bilan birga Sitara Xolmatova "Faktcheking – axborotni verifikatsiya qilishning samarali vositasi sifatida" nomli maqolasida "Bizning fikrimizcha, faktlarni xolisona va mustaqil ravishda tekshirish jurnalistikaning eng kuchli instrumentlaridan hisoblanadi. Faktlarni tekshirishda xolis bo'lmagan va aniq manbaga asoslanmaganlarini berish OAV va ekspertlarga bo'lgan ishonchsizlikni orttiradi" degan fikrni ilgari suradi. [3]

Feyk xabarlar va yolg'on ma'lumotlarni dunyo mamlakatlaridagi tarqalish statistikasiga ham to'xtaladigan bo'lsak, ushbu surat orqali buni yaqqol ko'rishimiz mumkin:

Feyk xabarlar turli sohalarda insoniyat hayotiga xavf tug'diradigan holatlarga olib kelishi mumkin. Misol uchun, saylov huquqini oladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksi 8-moddasiga ko'ra, Saylov komissiyalari fuqarolarni o'z ishi to'g'risida, saylov okruglari, uchastkalari tuzilganligi haqida, saylov komissiyalarining tarkibi, ularning joylashgan yeri va ish vaqti to'g'risida xabardor etadi, saylovchilarning ro'yxatlari, saylovda ishtirok etayotgan siyosiy partiyalarning ro'yxati bilan tanishtiradi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga, Qonunchilik palatasi deputatligiga, mahalliy Kengashlar deputatligiga nomzodlar to'g'risidagi, shuningdek ovoz berish va saylov yakunlari haqidagi ma'lumotlarni ma'lum qilishi va Ommaviy axborot vositalari saylovga tayyorgarlikning borishini va saylov qanday o'tayotganligini yoritib borishi belgilangan. [4] Yoki "Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risida" xalqaro paktning 25-moddasida saylov erkin va adolatli bo'lishi uchun saylovchilar ovoz berishda partiyalar, nomzodlar va boshqa omillar haqida aniq ma'lumotga ega bo'lishi kerakligi belgilab qo'yilgan. Lekin noto'g'ri ma'lumotlar

insonlarning ovoz berish usuliga hamda saylov va referendum natijalariga ta'sir qilishi mumkin.

Sog'liqni saqlash huquqida ham yolg'on xabarlar muammosiga to'xtaladigan bo'lsak, "Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida" xalqaro paktning 12-moddasiga asosan, vaksinalar bilan bog'liq xavflar haqida hamda sog'liqni saqlash va kasalliklarning oldini olish bo'yicha noto'g'ri ma'lumotlar odamlarning sog'lig'ini himoya qiladigan sog'liqni saqlash qarorlarini qabul qilishdan to'xtatib qo'yishi va ularni xavf ostiga qo'yishi mumkin.[5] Masalan, Covid-19 pandemiyasi davrida sog'liqni saqlashga asoslangan noto'g'ri ma'lumotlar va feyk xabarlar dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida vaksinaga nisbatan ikkilanishni kuchaytirdi va bu aholi sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Axborot huquqlarini himoya qilish va feyk xabarlar tarqalishining oldini olish bo'yicha butun dunyo bo'yicha bir qancha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda va qonunlar ham qabul qilinmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining yolg'on xabar bo'yicha amaliyot kodeksi, Singapurning Onlayn yolg'on va manipulyatsiyadan himoya qilish to'g'risidagi qonuni kabi milliy darajadagi qonunchilik hujjatlari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan tasdiqlangan kampaniya va maqsadi, butun dunyo bo'ylab manfaatdor tomonlarning keng doirasi feyk xabarlar muammosi, qanday qilib buni aniqlash va unga javob berish, oldini olishga qarshi kurashmoqda va harakat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham axborot huquqini himoya qilish va yolg'on ma'lumotlar tarqalishining oldini olish maqsadida bir qancha qonunlar qabul qilingan va ular bo'yicha vazifalar amalga oshirilmoqda. Bunga misol tariqasida birinchi navbatda shuni ko'rsatishimiz mumkinki, O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonunning 19-moddasiga asosan axborot resurslari va axborot tizimlarini muhofaza qilish shaxs, jamiyat va davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash, axborot resurslarining tarqalib ketishi, o'g'irlanishi, yo'qotilishi, buzib talqin etilishi, to'sib qo'yilishi, qalbakilashtirilishi va ulardan boshqacha tarzda ruxsatsiz erkin foydalanishining oldini olish, axborotni yo'q qilish, to'sib qo'yish, undan nusxa olish, buzib talqin etishga doir ruxsatsiz harakatlarning hamda axborot resurslari va axborot tizimlariga boshqa shakldagi aralashishlarning oldini olish, axborot resurslaridagi mavjud davlat sirlari va maxfiy axborotni saqlash maqsadlarida amalga oshiriladi" [6] degan qoida mustahkamlab qo'yilgan.

Feyk xabarlar tarqalishining oldini olish uchun qo'llanilayotgan usullardan yana biri bu faktcheking hisoblanadi. Faktchekingda birinchi axborot manbasi va ekspertlarni o'z ichiga olgan faktlarni tekshirishning standart ko'rinishida tayyor materialni tasdiqlash yoki unga raddiya berishdagi tahrir qilishning 3 muhim bosqichi ajratib ko'rsatiladi:

- kontekstga moslikni tekshirish;
- uslub va grammatikani tekshirish;
- ishonchlilik darajasini tekshirish va keltirilgan faktlarni dalillash.

Bugunga qadar xalqaro miqyosda fakt-cheking kompaniyalari, tashkilotlar, turli jamoat tashkilotlari, ekspertlar guruhi faoliyat ko'rsatib keladi. Jumladan, Xalqaro ekspert-jurnalistlar surishtiruv guruhi "Belling cat"68 boshqa faktchekerkardan farqli ravishda, soha mutaxassislarini emas, balki fuqarolik jurnalistikasi vakillarini

hamkorlikka chorlaydi. Mazkur faktcheking platformasi kraudsorsing texnologiyasi asosida faoliyat olib borishi bilan boshqa faktcheking platformalaridan farq qiladi. Guruh asoschisi britaniyalik Eliot Xigginsning fikricha, har bir inson jurnalist bo'lishi mumkin. "Belling cat" ekspertlari foto, videomateriallarni verifikatsiyalash va identifikatsiyalash hamda jinoyat sodir etilgan yerdagi ziddiyatlarni o'rganishda geolokatsiyani aniqlash uchun YouTube, GoogleMaps, Reddit kabi ochiq manbalar va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Sayt o'z surishtiruv metodlariga ega: ijtimoiy tarmoqlardagi har bir foydalanuvchiga videomateriallarni verifikatsiya qilish va botlar (feyk akkauntlar)ni aniqlash yuzasidan kengaytirilgan qo'llanmalar taqdim etiladi.

Taklif va xulosalar. Feyk ma'lumotlar va yolg'on xabarlariga chek qo'yish borasida yondashuv feyk xabar natijasida yuzaga keladigan inson huquqlariga salbiy ta'sirlarni bartaraf etishga qaratilgan bo'lishi kerak. Feyk xabarlar bo'yicha siyosat yoki qonun ishlab chiqishni ko'rib chiqayotgan siyosatchilar uchun birinchi qadamlardan biri ularning yondashuvi yolg'on xabarlar qonunlarini inson huquqlari nuqtai nazaridan baholash bo'yicha xalqaro qonun va standartlarga mos kelishiga ishonch hosil qilgan bo'lishi kerak. Bu, masalan, ma'lum bir noto'g'ri ma'lumot uchun javobgarlikka tortilishidan oldin yetkazilishi kerak bo'lgan obyektiv zarar uchun aniq qonuniy talablarni ifodalash yoki mustaqil sud organi tomonidan qanday ma'lumotlar doirasiga kirishini aniqlashni ta'minlashni anglatishi mumkin.

Tegishli organlar, tashkilotlar va siyosatchilar feyk xabarlar va yolg'on ma'lumotlarning ijtimoiy omillariga qarshi turadigan umumiy qonunchilik taqiqlariga muqobil yondashuvlarni ko'rib chiqishlari kerak. Bu ommaviy axborot vositalari va axborot savodxonligi dasturlarini taqdim etish yoki mustaqil va tasdiqlangan faktlarni tekshirishni rag'batlantirishni o'z ichiga olishi mumkin. Ular, shuningdek, muammoni yanada kuchaytiradigan onlayn platformalarning biznes modellarini qanday hal qilishlari mumkinligi haqida o'ylashlari kerak: masalan, foydalanuvchi ma'lumotlariga asoslangan mikro-maqсадli va kuzatuv reklamalariga qarshi kurashuvchi yoki reklama va siyosiy tashviqotlar doirasida, ayniqsa, saylov vaqtida shaffoflikni talab qiluvchi samarali ma'lumotlarni himoya qilish qonunchiligini joriy etish orqali.

Demak, axborot olish huquqi demokratik jamiyatlarning asosi bo'lib, bu huquqni himoya qilish va qo'llab-quvvatlash juda muhimdir. Shu bilan birga, feyk xabarlar muammosi mediasavodxonlikni rivojlantiruvchi, mas'uliyatli jurnalistikani qo'llab-quvvatlovchi va texnologik innovatsiyalarni qamrab oluvchi muvozanatli yondashuvni talab qiladi. Hukumatlar, muassasalar va shaxslar birgalikda harakat qilish orqali ushbu muvozanatni saqlab qolishlari va jamoatchilikning to'g'ri va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishini ta'minlashi va yolg'on xabarlar xavfidan ogoh bo'lishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.gp-digital.org/a-human-rights-based-approach-to-disinformation/>
2. Raspopova S. S., Bogdan Ye. N. Feykovie novosti, Informatsionnaya mistifikatsiya. — M: Aspekt Press, 2018. C. 94
3. Xolmatova S.B. Faktcheking — axborotni verifikatsiya qilishning samarali vositasi sifatida // Molodoy ucheniy. — 2020. — № 4 (294). — s. 495-497. — URL: <https://moluch.ru/archive/294/66733/> (elektron manba murojaat vaqti: 30.05.2023).

4. O‘zbekiston Respublikasi Saylov kodeksi.
5. “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risida” xalqaro pakt.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonun.
7. Nexis Uni - <https://www.gp-digital.org/a-human-rights-based-approach-to-disinformation/>
8. Nexis Uni - <https://www.pwc.com.au/digitalpulse/fake-news-problem-business.html>